

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СТУДЕНТСТВА УСРР 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

Досліджено джерельну базу історії студентства УСРР у 1920-ті роки. Доведено, що вона є досить широкою, це дозволило висвітлити життя молоді вищих навчальних закладів зазначеного періоду.

Ключові слова: джерела, історія, студентство, молодь, УСРР, вищі навчальні заклади.

Исследована источниковедческая база истории студенчества УССР в 1920-е годы. Обосновано, что она является достаточно широкой, это позволило осветить жизнь молодежи высших учебных заведений указанного периода.

Ключевые слова: источники, история, студенчество, молодежь, УССР, высшие учебные заведения.

The article is devoted learning of sources base the history of the students of USSR in 1920-s years. Author was argument that it was wholly and chlorite. It make is possible for learning life the young universities mentioned period.

Key words: sources, history, students, young, USSR, universities.

Вивчення джерел дозволяє отримати фактичні знання, що складають основу подальших науково обґрунтованих висновків. Саме джерела є носієм відомостей про епоху, яка вивчається, вони дозволяють об'єктивно, критично та всеохоплююче уявити реальну картину буття. Джерела мають інформаційний потенціал, розкривають світогляд суспільства епохи, що вивчається, дозволяють виявити закономірності історичного процесу, залучають до науки раніше невідомі факти.

Епоха 20-х років минулого століття представлена багатими й різноманітними джерелами. У цей період вивчали різні сфери життя народу, метою чого стало з'ясування реального стану справ у республіці. Особливу увагу приділяли вивченню життя студентської молоді як майбутній інтелігенції та фахівцям, оскільки вона мала відігравати місіонерську роль у побудові соціалістичного суспільстві. Спеціального джерелознавчого дослідження обраної проблеми історичній громадськості не було репрезентовано. Матеріали, що стали основою даного дослідження за родово-видовим принципом поділяються на наступні групи: законодавчі акти та праці керівників держави; документи громадських об'єднань; діловодні матеріали; статистичні матеріали; матеріали соціологічних обстежень; періодичні видання; художня література.

Перша група джерел характеризує політичну спрямованість держави відносно студентства, явищ та подій, пов'язаних з ним, віддзеркалює правову систему, діяльність молодіжних та партійних рухів. До цієї групи відносяться документи, котрі знаходяться в сховищах переважно центральних, обласних та міських архівах: Центральному державному архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ України), Центральному державному

архіві громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), Державних архівах Донецької, Харківської, Запорізької, Київської областях (далі – ДАДО, ДАХО, ДАЗО та ДАКО відповідно), в міському архіві м. Кам'янець-Подільський та бібліотеках: Національній бібліотеці ім. В. І. Вернадського та обласних.

Особливу увагу приділено вивченню фонду Народного Комісаріату Освіти (НКО) ЦДАВОВУ України (ф. Р-166). Ці матеріали дали найповніше уявлення про студентське життя 20-х років ХХ ст. Тут містяться урядові постанови, декрети, резолюції, накази, інструкції з освітньої справи, протоколи засідань НКО Українського Головного відділу професійної освіти (Укрголовпрофосу) УСРР, ВУЦВК та РНК, відділів виконавчих бюро вищих навчальних закладів (далі – в.н.з.); проекти документів про організацію та управління в.н.з., порядок прийому студентів до них, які показують політику та відношення вищих органів влади до функцій, що виконували заклади та завдань, котрі поклалися на молодь [1].

Із матеріалів губернських відділів народної освіти (губвНО), повітових, окружних стає зрозумілим не лише стан в.н.з. та їх контингенту, але й у якій мірі виконувалися офіційні розпорядження та накази на місцях, що стояло на перепоні їх виконання, або навпаки – спонукало, які кроки вони здійснювали щодо поліпшення власної діяльності, як це їм вдавалося, хто, чому та в якій мірі виявляв ініціативу. В цих справах міститься інформація, котра стосується роботи навчальних закладів різних напрямів (профільованих або вертикалей): індустріально-технічного, сільськогосподарського, педагогічного, медичного, соціально-економічного та художнього, показані особливості кожного в академічному процесі,

організації та проведення в них теоретичної та практичної роботи.

Особливо гостро стояло питання з фінансуванням навчальних закладів та забезпечення студентства, що теж знайшло відображення в документах. Значна кількість їх стосувалася кошторисів видатків та витрат НКО, його окремим відділам та типам навчальних закладів, які регулювалися переважно шляхом листування їх з кошторисно-фінансовим відділом НКО чи НК Фінансів та пояснюючими записками. У матеріалах знаходимо постанови, виписи з протоколів, доповідні записки та листи, листування із Всеукраїнським та місцевими комітетами з поліпшення побуту учнівства (копупучами), обіжники НКО, розрахункові таблиці, звіти, акти ревізій, поквартальні звіти навчальних закладів та копупучів, операційно-господарські плани, анкетні відомості, звідки дізнаємося про їх фінансування, розподіл асигнувань на виділення житлової площі, ремонт гуртожитків, обмундирування, білизни, відпуск кредитів та проведення різних компаній: тижневиків, лотерей тощо.

Новим у дослідженні історії студентства 20-х років ХХ ст. стало виявлення застосування документів Центральної комісії зі студентських справ та Центральної стипендіальної комісії. Це цілий масив джерел, у котрому знаходимо протоколи засідань, звіти до центральних органів влади про їх діяльність. Вони надають інформацію про матеріальний, сімейний стан молоді. Тут знаходимо заяви, посвідчення, довідки студентів, які надходили до цих організацій та відображали тяжке і, майже нелюдське життя: їх перевагання в процесі навчання, важку фізичну працю, що була необхідна для них самих та рідних; клопотання перед комісіями про дозвіл подальшого навчання, перехід з одного навчального закладу до іншого; або на індивідуальний графік навчання, призначення стипендій, їх розподіл або збільшення асигнувань, надання пільгового проїзду тощо. Матеріал презентує характеристику виключених студентів, їх особові справи, листи, біографії.

У документах знайшли відображення процеси та хід «соціально-академічних перевірок», «чисток». Студенти неодноразово наголошували на їх нерозумінні, а головне результатах, оскільки значний відсоток виключених складала молодь, яка мала високі академічні показники. Вона й апелювала до відповідних організацій. Ці матеріали дають уявлення про її освітній рівень, участь у житті в.н.з. та поза його стінами, соціальне становище, національне походження та сімейний стан.

Праці керівників держави написані на основі власних спостережень та участі в подіях. Тому вони дають змогу передати атмосферу історичної епохи, наблизити читача до неї, показати її суспільні погляди та колорит. Одним з таких джерел є фонд Я. П. Ряппо, який у 1920 р. був призначений завідувачем Одеського відділу народної освіти, з 1921 р. – заступником НКО УСРР, головою Українського відділу професійної освіти та одночасно очолював редакцію (до 1928 р.) часопису «Шлях освіти». Документи зберігаються в ЦДАВОВУ України

(ф. Р-4805) та Національній бібліотеці ім. В. І. Вернадського [2].

Він відзначав головною метою радянських республік відбудову народного господарства шляхом навчання молодого покоління. Цьому питанню були присвячені з'їзди РКП(б), комсомолу, партійні наради, матеріали яких уміщені у фонді. Автор убачав позитивним ліквідацію старих типів навчальних закладів та створення нових, дав характеристику системі освіти в УСРР та РСФРР, зазначаючи оригінальність української, проте відкидаючи попередні надбання.

Автор, беручи за основу звіти відділів народної освіти, систематизував та узагальнив їх. Я. П. Ряппо подав відомості про навчальні заклади: їх кількісний, соціальний, національний склад. Важливу роль у підготовці нових кадрів для народного господарства Я. Ряппо відводив технікумам та професійним школам. Він зазначив шляхи здійснення «пролетаризації» вищої школи, дав методичні рекомендації щодо складання навчальних планів, організації та проведення практики й стажування. Його роботи містять інформацію про фінансування навчальних закладів, призначення стипендій, виділення житлових площ та будівництво гуртожитків, вплив матеріального становища молоді на її здоров'я.

Його праці не позбавлені недоліків, що виявилось в перебільшенні дійсності, заідеологізованості, проте Я. П. Ряппо наблизив читача та дослідника до своєї епохи. Роботам притаманні перебільшення дійсності, описки, значний масив цифрової інформації не був проаналізований та роз'яснений. Твори Я. П. Ряппо відзначалися політичною заангажованістю, оскільки він представляв радянську систему освіти.

Праці А. В. Луначарського мають подібне спрямування. Вони знайомлять із політикою партії та роллю комуністичної пропаганди у освітній сфері. Автор охарактеризував тип школи, котрий потрібен радянській державі та контингент студентства. На першому місці мало бути соціальне походження, на другому – освітній рівень, академічні показники, які й мали визначати місце та роль молоді у в.н.з. Навчання, згідно з А. В. Луначарським, повинно було «зламати клас буржуазії з метою досягнення комунізму», а студент у першу чергу мав бути не академістом, а громадянином. За студентством автор справедливо убачав майбутню інтелігенцію, яка «виховує та вчить розумових працівників» [3].

Твори М. О. Скрипника, Г. Гринька, В. М. Молотова наголошували на значенні освітньої справи для радянського суспільства, особливо – вищої школи – майстерні фахівців; розширенні мережі навчальних закладів та збільшенні фінансування. Значну роль у розвитку української системи освіти мала діяльність М. О. Скрипника. В їх роботах знаходимо відомості про мережу навчальних закладів, їх контингент. Особливу увагу автори приділили розвитку закладів для національних меншин [4].

Отже, документи та матеріали особового походження, твори державних діячів яскраво демонструють політику правлячої партії до молоді в.н.з., що дозволяє повніше уявити ставлення до неї та показати

загальну картину її життя. Проте роботам були притаманні суб'єктивізм та заідеологізованість.

Фонди ЦДАГО України (ф. Р-1: Відділи Центрального Комітету КП(б)У та ф. Р-7: ЛКСМУ відповідно) дозволили найповніше вивчити не лише внутрішню історію партії та молодіжних об'єднань, їх мету, тактику, засоби боротьби, організаційну структуру, функції центральних та місцевих органів, права та обов'язки членів, але й простежити їх вплив на життя молоді. Матеріали з'їздів, конференцій, пленумів, засідань дають уявлення про їх практичну діяльність. Такі відомості, зокрема, містяться в циркулярах, інструкціях, положеннях та проектах Центрального бюро пролетарського студентства (ЦБПС) при організаційно-інструкторському відділі ЦК РКП(б) та ЦК КП(б)У, протоколах засідань коопучів, звітах НКО УСРР до ЦК КП(б)У, протоколах засідань комісії НКО УСРР з представниками відомств та установ з питань встановлення мережі вузів, що підлягали перевіркам; стенограмах нарад в.н.з., планах роботи ЦК ЛКСМУ та участі його в розбудові культурного життя республіки. Ці документи показують взаємовідносини студентських та вузівських організацій з місцевими та центральними органами влади, їх діяльність, права та обов'язки [5].

Обласні архіви представлені документами виконавчих комітетів робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, інспектур, відділів народної освіти та окремих навчальних закладів. Вони включають в себе матеріали та розпорядження центральних органів влади місцевим, вказівки до їх виконання, протоколи нарад окружних комісій зі студентських справ, засідань в.н.з., які подають відомості про правове становище студентів, їх участь у житті навчальних закладів, проходження виробничої практики та стажу, матеріальне забезпечення тощо. Вони дають не загальні відомості про студентство, а конкретизують явища та події, притаманні певному регіону, типу навчального закладу певного напрямку, відношення правлячої партії та розвитку в.н.з. та його молоді. Особливо це стосується питання вивчення навчальної діяльності студентства, організації академічного життя, підготовки до занять, активність та успішність на них, написання дипломних робіт та інше [6].

Плани та програми Укрголовпрофосу показали ставлення КП(б)У до формування контингенту молоді вузів, підтвердженням чого стало встановлення розверсток по губерніям та окремим вертикалям. Тут визначалося завдання вищої школи, роль та участь молоді в республіканському житті [7].

Джерела багаті статистичними даними, які включають у себе відомості, що стали доступними внаслідок запровадження стандартизованого обліку та звітності. Кожен навчальний заклад мав подавати періодично анкету чи звіт з виконаної роботи. Так знаходимо відомості з історії навчальних закладів, склад, освітній рівень викладачів та студентів, їх участь у житті в.н.з. : складанні навчальних планів, програм, розкладів, роботі дослідних та допоміжних установ, участь у громадсько-політичному житті республіки (шефстві над селянськими господарствами, промисловими підприємствами, червоно-

армійцями, влаштуванні свят, концертів, вистав тощо). Значний статистичний матеріал міститься у відповідних збірках, стенографічних звітах відділів народної освіти, з'їздах, нарадах виконкомів [8].

Тобто, вищезазначені джерела дають можливість вивчити законодавчі, актові, розпорядчо-інформативні та статистичні матеріали з життя студентства, з'ясувати контингент молоді, його еволюцію, її навчально-виховну діяльність та матеріальне забезпечення. Переважно ці документи зберігаються в архівосховищах, проте деякі з них опубліковані. Це матеріали з історії КП(б)У, ЦК ВКП(б), ЦК ЛКСМУ: резолюції, рішення з'їздів, конференцій та пленумів, збірки документів, присвячені соціалістичному чи радянському будівництву в Україні чи окремих її регіонах. Проте у збірках матеріал стосується переважно трансформації українського суспільства, культурного будівництва, підготовки фахівців [9].

Матеріали соціологічних досліджень теж склали джерельну базу нашого дослідження. До них відносяться звіти ЦБПС до Всеукраїнських з'їздів пролетарського студентства, переписи молоді в.н.з. Звіти презентують динаміку прийомів за соціальною, національною, партійною, статевою ознакою; освітнім рівнем вступників; стипендіальне, житлове забезпечення, організацію медичної допомоги, кредитування; проведення культурно-освітньої роботи у в.н.з та поза ним, фінансування їх діяльності. В цих збірках міститься багатий фактичний матеріал, який показово та яскраво показує життя студентів. Незважаючи на перебільшення ролі КП(б)У та профспілок у роботі вузів, джерела прагнуть до критичного висвітлення подій та явищ, що відбувалися у вищій школі. Це пояснюється тим, що студентські організації намагалися показати реальну картину буття молоді з метою загального доступу до цієї інформації широкій громадськості та привернення уваги центральних органів влади до вирішення нагальних проблем. Тому, не дивно, що на сторінках цих видань містилися пропозиції відповідного характеру [10].

З метою з'ясування матеріального становища у великих промислових центрах УСРР проводилися анонімні анкетування. Цією роботою займалися коопучі, які розповсюджували спеціальні картки, після обробки яких встановлювалися загальні відомості про студентів, якість харчування, житлові умови, забезпечення одягом, взуттям, білизною, їх вплив на стан здоров'я молоді. Вивчивши ці дані, можна реконструювати не лише студентське життя великих українських центрів, але й усього студентства, оскільки обстеження мали універсальне спрямування. У збірці «Жизнь современного украинского студенчества» викладений та узагальнений матеріал переписів та анкетування, що пройшли в Харкові, Одесі. Її особливості полягали в тому, що матеріал стосувався окремо студентів, які вже навчалися, та тих, котрі щойно вступили до закладу; тут міститься інформація про студентство початку ХХ ст. у Російській імперії, що дозволяє порівняти матеріал, виділити характерні риси різних періодів історії вищої школи та соціальний портрет студентів тієї епохи. Порівняльне вивчення переписів показало

різні підходи під час комплектування навчальних закладів; забезпечення студентів різних соціальних, національних та статевих груп, академічні показники, погляди на політичне життя республіки. Дослідження носить показовий характер не лише через свою інформативність, а й ілюстративність: матеріал поданий у вигляді діаграм, графіків, таблиць, що дають можливість конструктивніше продемонструвати матеріал, порівняти дані, виділяючи їх особливості [11].

Таким чином, матеріали соціологічних досліджень дають уявлення про склад студентства, їх незадовільне матеріальне забезпечення, їх негативний вплив на стан здоров'я та академічні показники. Це універсальне джерело з різних питань студентського життя.

Наступним джерелом до вивчення історії студентства 20-х років ХХ ст. є періодична преса: часописи та газети, які у новітній історії займали чільне місце у висвітленні найрізноманітніших питань. Це було живе джерело, оскільки воно висвітлювало різнобічно та оперативно проблеми свого часу, на сторінках жваво обговорювалися найболючіші питання життя. Періодика носила синтетичний характер, надаючи документальну, поточно-хронікальну інформацію, інформацію особистого характеру тощо.

Найкolorитнішим у цьому відношенні став часопис «Студент революції» – загальнонаукове, літературно-публіцистичне видання пролетарського студентства [12]. Журнал «Шлях освіти» схожий на попередній, проте він стосувався переважно студентів та викладачів педагогічних навчальних закладів [13]. Існували й видання регіонального масштабу, прикладом чого став часопис «Просвещение Донбасса» – видання Донецького губкомітету партії та губвідділу народної освіти. На його сторінках висвітлювалися питання партійного життя, організаційні питання освітньої справи, історії та розвитку навчальних закладів, особливо Донецького інституту народної освіти та Донецького технікуму імені товариша Артема. Редактори знайомили читачів з методами та формами навчання, роботами в дослідних лабораторіях, новинками науки та техніки, жваво обговорюючи їх [14].

Різні навчальні заклади мали свої часописи, серед яких «Червона зміна», «Червоний технолог» та інші. Перший був громадсько-літературним та побутовим виданням Кременчуцького педагогічного технікуму, де поряд із традиційними рубриками висвітлювалася діяльність студентів у в.н.з. та поза ним, особливо – культурно-освітня [15]. «Червоний технолог» –

науково-технічний та навчально-допоміжний часопис (хімічної секції), що видавався науково-технічним клубом Харківського технологічного інституту. Він мав економічний, науково-технічний, хронікальний, бібліографічний відділи, відділ військової хімії, новин техніки та хімічного календаря. Часопис мав порівняно вузьке коло читачів [16]. «Молодий дослідник» – видання наукового комітету України. Він уключав у себе відповідні статті та нотатки, критику та хронікальний відділ. Часопис уміщував матеріал про діяльність сільськогосподарських в.н.з., участь студентів у гуртковій роботі, науково-дослідних станціях [17].

Газети теж стали основою дослідження, серед яких: «Комсомольская правда», «Студенти Жовтня», «Шлях праці». Перша мала загальносоюзне та республіканське значення й була спрямована на широке коло читачів. Вона вміщувала офіційні документи та матеріал повсякденного життя. Інші – видання окремих навчальних закладів: Харківського інституту народного господарства та сільськогосподарського інституту. Їх матеріал розрахований на аудиторію відповідного фаху, проте тут були відділи побуту, літератури, критики, поштовий, що давали змогу видавцям та читачам тримати руку на пульсі.

Тобто, матеріали періодичної преси яскраво показали на своїх сторінках життя молоді, її проблеми, інтереси, чому сприяла не лише близькість до епохи, але й жваве обговорення на її сторінках найболючіших питань студентства, залучення до її роботи широких кіл громадськості. Преса показала реальні проблеми, прагнення та інтереси молоді, її внутрішньовузівське та позавузівське життя, взаємовідносини з лектурою та рідними.

Художня література яскраво відобразила повсякденне життя молоді: їх навчання, захоплення, міжособистісні та статеві стосунки, організацію дозвілля. Використання цієї групи джерел стали показовими під час вивчення питання організації та проведення дозвілля студентства [18].

Таким чином, цінність історичного джерела залежить від того, наскільки повно та достовірно в ньому відображені найбільш суттєві та характерні риси історичного розвитку суспільства. Проблема студентства Української РСР 20-х років ХХ ст. у документах висвітлена досить широко. Весь комплекс документів й склали джерельну базу дослідження, конкретні історичні умови яких, обумовлюють зміст інформації та форми її викладу. В майбутньому варто звернути увагу на вивчення питання навчальної діяльності студентської молоді УСРР в 1920-ті роки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ЦДАВОВУ України, ф. Р-166 (Народний комісаріат освіти, 1918-1946 рр.).
2. ЦДАВОВУ України, ф. Р-4805 (Ряппо Янн Петрович); Ряппо Я. Реформа высшей школы на Украине в годы революции (1920-1924 гг.): Сборник статей и докладов. – Х. : Госиздат Украины, 1925; Ряппо Я. П. Советская профессиональная школа: ее место и значение в системе просвещения и в нашем народном хозяйстве. – Х. : Госиздат Украины, 1926; Ряппо Я. Техникуми України – вища школа. – Х. : ДВУ, 1927; Ряппо Я. Радянське студентство (Характеристика вузів України). – Х. : ДВУ, 1928.
3. Луначарский А. В. О народном образовании. – М. : Изд-во Академии пед. наук РСФСР, 1958; Луначарский А. В. Ленин и народное образование. – М. : Изд-во Академии пед. наук РСФСР, 1960.

4. Гринько Г. Очерки советской просветительной политики. – Х. : ДВУ, 1923; Скрипник М. Статті та промови. – Х. : ДВУ, 1931; Скрипник М. Перебудовними шляхами (проблеми культурного будівництва національностей України) // Український історичний журнал. – 1989. – № 11-12. – С. 99-109; Молотов В. М. О высшей школе. – М. : Пролетарий, 1938.
5. ЦДАГО України, ф.Р-1: Відділ Центрального Комітету КП(б)У (1918-1930 рр.); ф.Р-7: Центральний Комітет Ленінської Комуністичної спілки Молоді України (1919-1937 рр.).
6. Державний архів Харківської області, ф.Р-820 (Інспектура народного образования Харьковского губисполкома, 1919-1925 гг.); ф.Р-856 (Изюмская Харьковская инспектура народного образования, 1923-1930 гг.); ф.Р-858 (Харьковская окружная инспектура народного образования, 1923-1930 гг.); ф.Р-1148 (Харьковский ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственный институт им. В. В. Докучаева, 1923-1966 гг.); ф.Р-1149 (Харьковский институт народного хозяйства, 1920-1930 гг.); ф.Р-1584 (Харьковский медицинский институт, 1924-1970 гг.); ф.Р-1685 (Харьковский строительный техникум им. Г. И. Петровского, 1922-1923 гг.); ф.Р-4405 (Харьковский кооперативно-продовольственный техникум, 1917-1934 гг.); Державний архів Запорізької області, ф.Р-3 (Запорізький губернський відділ народної освіти, 1920-1922 рр.); ф.Р-929 (Запорізький індустріальний технікум ім. Чубаря, 1920-1929 рр.); ф.Р-3674 (Бердянський педагогічний технікум, 1920-1935 рр.); ф.Р-3675 (Мелітопольський педагогічний технікум, 1921-1935 рр.); Державний архів Київської області, ф.Р-142 (Київський губернський відділ народної освіти, 1918-1925 гг.); ф.Р-709 (Київський окрпрофсовет, 1923-1930 гг.); Державний архів Донецької області, ф.Р-2607 (Донецький губернський відділ народної освіти, 1921-1925 рр.); Державний архів м. Кам'янець-Подільський, ф.Р-302 (Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, 1921-1994 рр.).
7. Производственная программа Украинского Главного комитета профессионально-технического и специально-научного образования (Укрглавпрофобра на 1921 г.). – Х. : Всеукраинское Госиздательство, 1921; Производственная программа Украинского Главного комитета профессионально-технического и специально-научного образования (Укрглавпрофобра на 1922 г.). – Х. : Редакционно-издательский отдел НКП, 1922.
8. Народна освіта України на 1 січня 1922 р. – Х. : ДВУ, 1924; Итоги обследования школьных и просветительных учреждений Донбасса на 1 января 1923 г. – Донецк : Донбасс, 1923; II съезд по просвещению Донбасса, 13-19 января 1923 г. Стенографический отчет. – Славянск, 1923; Отчет о работе Сталинского окружного исполкома за 1926 год. – Донецк : Донбасс, 1927; Матеріали до статистики Мелітопольської округи. – Мелітополь : Окрстатбюро, 1927; Матеріали по статистике Мелітопольского округа № 1-12 за 1925-1930 гг. – Мелітополь : Окрстатбюро, 1930.
9. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення комуністичної партії і Радянського уряду. 1917-1959. Збірник документів у 2-х томах. – Т. 1 (1917 – червень 1941 рр.). – К. : Держполітвидав, 1959; Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях та рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898-1970 / пер. з 8-го рос. вид. ; за заг. ред. П. М. Федосеева і К. У. Черненко. – К. : Політвидав України, 1979. – Т. 2: 1917-1924; Т. 3: 1924-1927; Комуністична партія України в цифрах: До 70-річчя з'їзду Компартії України. – К. : Політвидав України, 1988; Культурное строительство в Черкасской области (1917-1980 гг.). – К. : Вища школа, 1989; Соціалістичне будівництво на Полтавщині (1921 – червень 1941 рр.): Збірник документів і матеріалів / Упоряд. Л. Д. Бойченко. – Х. : Прапор, 1984; Исторический опыт культурного строительства в первые годы советской власти (1927-1925 гг.). – М. : Высшая школа, 1990; Комсомол и высшая школа. Документы и материалы съездов, конференций Центрального Комитета ВЛКСМ по работе вузовского комсомола (1918-1968 гг.). – М. : Высшая школа, 1968; Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Документи і матеріали : довідник у 2 ч. / гол. ред. В. Ф. Панібудьласка. – К. : Вища школа, 1997; Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів та матеріалів / НАН України ; Інститут національних відносин і політології ; упоряд. М. І. Панчук. – К. : Наукова думка, 1994.
10. Відчит до Центрального бюро пролетарського студентства при ВУРПС. До II конференції пролетарського студентства України. – Х. : Укр. роб., 1926; Відчит до Центрального бюро пролетарського студентства при ВУРПС. До III конференції пролетарського студентства України. – Х. : Укр. роб., 1928.
11. Жизнь современного украинского студенчества. По данным студенческих переписей и других обследований. – Х. : Червоний шлях, 1924; Одесский студент в цифрах (Сборник). – Одесса : Изд-во КУБУЧ, 1923.
12. Студент революции: Ежемесячный, общеполитический, научно-методический, литературный журнал пролетарского студенчества УССР. – 1922-1933.
13. Шлях освіти. Орган НКО УСРР. – К. : ДВУ, 1922-1941.
14. Просвещение Донбасса. Орган губкома КП(б)У, губОНО и губотдела союза работпрос. – Артемовск, 1922-1930.
15. Червона зміна. Громадсько-літературний та побутовий журнал Кременчуцького педагогічного технікуму. – 1928-1929 рр.
16. Червоний технолог. Науково-технічний та навчально-допоміжний часопис (хімічної секції). – Х. : Науково-технічний клуб Харківського технологічного інституту, 1924-1925.
17. Молодий дослідник. Науковий журнал молодих дослідників сільського господарства України. – Х. : Видання сільсько-господарського наукового комітету України, 1924.
18. Шкотов С. Быт молодежи. – Иваново-Вознесенск : Основа, 1925; Шкотов С. О быте молодежи. – 2-е издание, дополн. – Пенза : Пензпечать, 1926; Малашкин С. И. Ханифа. Рассказы. – М. : Молодая гвардия, 1930; Малашкин С. И. Луна с правой стороны или необыкновенная любовь: повести и рассказы. – М.–Л. : Молодая гвардия, 1928; Гумелевский Л. Собрание сочинений (1917-1924). – М. : Никитские субботники, 1925; Шовкопляс Ю. Студенти (Збірка оповідань). – Х. : Книгоспілка, 1930.

Рецензенти: Дарієнко В. М., д.і.н., професор Херсонського економіко-правового інституту;

Маврін О. О., к.і.н., доцент, заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.